

Γιάννης Χοντζέας: *Το «τέλος» του κομμουνισμού*, Εκδόσεις Α/συνέχεια, 1993

Το βιβλίο του Γιάννη Χοντζέα *Το «τέλος» του κομμουνισμού* κυκλοφόρησε τον Απρίλη του '93, ένα χρόνο πριν από το θάνατο του (22.10.94)

Το ύφος του βιβλίου είναι λακωνικό με ουσιώδεις μικρές προτάσεις ορισμένες από τις οποίες έχουν αξία παραγράφου. Με «κοφτά περάσματα» από πρόταση σε πρόταση, χωρίς όμως ό «τηλεγραφισμός» αυτός να εμποδίζει τη συνεκτικότητα των νοημάτων και του προσανατολισμού.

Δεν υπάρχουν διόλου βιβλιογραφικά καρυκεύματα στο κείμενο. Η βιβλιογραφία είναι λανθάνουσα. Σε κάθε σελίδα στα «μάτια» και στο μυαλό του υποψιασμένου αναγνώστη διαφαίνονται πλήθος θεωρητικών και ιστορικών αναφορών που δείχνουν τον πλούτο της επεξεργασίας.

Αμεσα λοιπόν φαίνεται ότι το βιβλίο απευθύνεται κυρίως σε στελέχη του κινήματος και ειδικότερα προς εκείνους που ανήκουν σε αυτό που καθιερώθηκε να λέγεται μαρξιστικός-λενινιστικός χώρος. Ομως, παρά τις δυσκολίες προσέγγισης που μπορεί να παρουσιάζει για τους νεότερους, η προσπάθεια αξίζει το κόπο διότι το βιβλίο ανταμείβει σε ιστορική αίσθηση και προοπτική.

Εφόσον το βιβλίο είναι τόσο πυκνό κάθε απόπειρα σύνοψης καταλήγει σε στρεβλώσεις των νοημάτων. Αλλά αν για το σκοπό της βιβλιοκρισίας χρειάζεται να γίνει κι αυτή η αμαρτία, πρέπει τουλάχιστον ο μηχανισμός συγκεφαλαίωσης να είναι σαφής.

α) Ο συγγραφέας εκκινεί πάντοτε από το παρόν, από τις απαιτήσεις της σημερινής συγκυρίας για να μελετήσει με βάση τις απαιτήσεις αυτές την ιστορία του καπιταλισμού και την ιστορία του κινήματος. Πάμε από την νέα τάξη πραγμάτων στις προηγούμενες ανακατατάξεις του κεφαλαίου και στις αποτυχίες του κινήματος που οδήγησαν τελικά σ' αυτήν. Εδώ κάνω την πρώτη μου επιλογή. Καθώς οι σύγχρονες απαιτήσεις μου φαίνονται ευρύτερα παραδεκτές, δίνω το βάρος στις ιστορικές εξηγήσεις και μάλιστα στο δεύτερο σκέλος, στις εξηγήσεις που αφορούν την ιστορία του κινήματος.

β) Σ' αυτές τις εξηγήσεις κυριαρχεί η διαλεκτική ενόπτηα λογικής και ιστορίας. Εδώ δίνω περισσότερη έμφαση στη λογική πλευρά, η οποία σήμερα μας χρειάζεται περισσότερο από ποτέ, φροντίζοντας όμως να είναι «περασμένη» μέσα από την ιστορία σαν να είναι καταληκτική λογική στο τέλος κάθε ιστο-

ρικής αναπτύξεως. Ετσι όμως φαίνεται σαν να θέλω να υποτιμήσω την ιδιαιτερότητα της ιστορικής εκτίμησης (την ιδιαιτερότητα της μ-λ προσέγγισης και των κριτηρίων της Κινέζικης Πολιτιστικής Επανάστασης) για να υπερτονίσω τα γενικώς μαρξιστικά, κοινώς αποδεκτά συμπεράσματα. Δεν θέλω βέβαια να κρύψω την αγωνία μου και την οπτική μου για το κοινό μέτωπο των κομμουνιστών (για μια βάση συννεοήσεως). Αλλά θα έκανα το παν για ν' αποφυγή αυτή τη διάσπαση ιστορικής εκτίμησης-λογικών διδαγμάτων αν είχα πολύ περισσότερο χώρο, πρώτον για λόγους εντιμότητας και δεύτερον, διότι θεωρώ σημαντικό, ιδιαίτερες ιστορικές καταβολές να καταλήγουν σε συμπεράσματα ευρείας αποδοχής. Στο κάτω της γραφής, η ιστορία με την τροπή που πήρε, με το «δόλο» και τη «σκληρότητα» που μας έδειξε, ανέλαβε από μόνη της να λύσει ορισμένες από τις παλιές μας διχογνωμίες.

γ) Υιοθετώ τη γραμμή της αποπροσωποποίησης των συγκρούσεων, την οποία εφαρμόζει ο συγγραφέας σε πολλά του κείμενα (π.χ. «Ορισμένα ζητήματα για την κριτική αποτίμηση του Μαρξιστικού-λενινιστικού κινήματος της Ελλάδας», *Α/συνέχεια*, φύλλο 42, 10.11.94)

Ετσι αποφεύγονται οι ετικέτες που προέρχονται απ' αυτές τις συγκρούσεις γιατί είναι επιζήμιες και ατομοκεντρικές.

Αλλά πάω πιο πέρα απ' αυτό. Δεν αναφέρομαι στην πολεμική διάσταση της σκέψης του συγγραφέα. Πράγματι, η κριτική του απέναντι στο σταλινικό ΚΚΣΕ και το μαοϊκό ΚΚ Κίνας διαφορίζεται διττά: αφενός από την επιχειρη-

ματολογία του Τρότσκι και αφετέρου από την «αποσταλινοποίηση» του Χρουτσώφ και των επιγόνων.

Μα καθώς ο Γκορμπατσώφ έκανε φανερή τη σύνδεση και την αναφορά του με τη χρουτσωφική περίοδο το ζήτημα είναι πολιτικά λελυμένο. Οσον αφορά τον Τρότσκι, αν υποτεθεί ότι είχε πάντοτε τη σωστή γραμμή, όπως υποστηρίζουν οι οπαδοί του, η ιστορική αδυναμία να εφαρμοστεί αυτή η σωστή γραμμή λέει βέβαια κάτι, όπως λέει και η πολυδιάσπαση της τροτσκιστικής Τέταρτης Διεθνούς ως αιτία μαζί και αποτέλεσμα αυτής της ιστορικής αδυναμίας.

Οι θέσεις του Χοντζέα, χωρίς τη διττή πολεμική τους αντιπαράθεση βεβαίως χάνουν και σε πολιτική και ιστορική ουσία. Το μοναδικό «κέρδος» αν μπορεί κανείς να μιλήσει για τέτοιο εκτός από τη συντομία είναι η ανάδειξη των θετικών, των «συστηματικών» κριτηρίων της σκέψης του.

δ) Πολλά ουσιαστά ζητήματα θεωρούνται από τον συγγραφέα «ανοικτά» και τίθενται ως ερωτήματα. Το ερωτηματικό στο τέλος των φράσεων υποδεικνύει μεν προς ποιά κατεύθυνση πρέπει να γίνει ο προβληματισμός αλλά και το γεγονός ότι παραμένει ανοικτός. Για να αντιμετωπίσει κανείς ευθέως αυτά τα ερωτήματα πρέπει να διαβάσει οπωσδήποτε το βιβλίο, γιατί το καθένα απ' αυτά θέτει τις δικές του προκαταρκτικές απαιτήσεις για κάθε πιθανή απάντηση. Αυτό ξεφεύγει από τα όρια της βιβλιοκριτικής: είναι θέμα σοβαρής ιστορικής μελέτης. Χωρίς όμως αυτά τα ερωτήματα, οι απόψεις του συγγραφέα παρουσιάζονται «παγωμένες» και «μονοκόμματος», ενώ δεν είναι.

1. Η σκοτεινή δεκαετία

Ο συγγραφέας αποδέχεται την βασική θέση του μαοϊσμού ότι μια μεγάλη στροφή προετοιμάστηκε μετά το θάνατο του Στάλιν (1953) και συντελέστηκε στο 20ο συνέδριο του ΚΚΣΕ. Το επίμονο, το βασανιστικό όμως ερώτημα είναι: πώς έγινε αυτό δυνατόν;

Αναζητώντας απάντηση, επανέρχεται διαρκώς στην δεκαετία του '30 με τον ίδιο επίμονο τρόπο που τίθεται το παραπάνω ερώτημα. Επιστρέφει κάθε φορά από νέες οπτικές γωνίες, φωτίζοντας νέες πλευρές, προσθέτοντας μια νέα, πιο ολοκληρωμένη εξήγηση στις προηγούμενες.

Κατά την δεκαετία του '30 έγινε μια μεταμόρφωση της ρώσικης οικονομίας. Γίνεται, καθώς λέγει ο συγγραφέας, μια χώρα βιομηχανική-γεωργική και αποκτά ισχυρή επιστημονική και τεχνική υποδομή. Στην περίοδο '34-'38 περίπου ένα εκατομμύριο αποφοίτων ανωτάτης παιδείας εντάσσεται στην παραγωγή και τη διοίκηση. *«Ρήχτηκαν λοιπόν τα θεμέλια για τη σοσιαλιστική οικοδόμηση».*

Αυτός όμως ο οικονομικός μετασχηματισμός, με τον τρόπο που γίνεται (κι εδώ αρχίζει η κριτική) προκαλεί δύο μεταξύ τους αλληλένδετα αρνητικά φαινόμενα: τον τεχνοκρατισμό και τον γραφειοκρατισμό (ή όπως λέγει ο συγγραφέας που δεν χρησιμοποιεί αυτή τη δεύτερη έννοια: *«αντιφάσεις στη σύνθεση» των στελεχικών και ηγετικών στρωμάτων*)

Ο τεχνοκρατισμός διαφαίνεται από το σύνθημα που είχε για ένα διάστημα επικρατήσει: *«η τεχνική αποφασίζει για όλα».*

Μαζί μ' αυτό συνυπάρχει κι εκείνο που θεωρεί αντίφαση: Από τη μια ανάδειξη στελεχών εργατικής προελεύσεως και από την άλλη πάλη κατά του εξισωτισμού.

Κατά τη γνώμη μου βέβαια, αυτό δεν αποτελεί αντίφαση αλλά εξουσιαστική τεχνική που χρησιμοποιεί την «αντιφατικότητα». Γιατί χωρίς εξισωτισμό η στελεχοποίηση γίνεται «κοινωνική άνοδος» και απόσπαση από την εργατική τάξη.

Επειτα, καθώς σημειώνεται εύστοχα: Εργατικοποίηση της εξουσίας δε σημαίνει κατ' ανάγκη: *«η εργατική τάξη στο τιμόνι: Βαπτίστηκαν προλετάριοι πλήθος από μη προλετάριους... [σ. 134]* Οπως επίσης βαπτίστηκαν παλαιοί λεβινιστές άνθρωποι που είχαν πολεμήσει στο παρελθόν τη γραμμή-Λένιν. Και λίγοι απ' αυτούς φυσικά είχαν την εντιμότητα και το σθένος ν' αρνηθούν αυτή την τιμητική προσωνυμία που δεν ανταποκρίνεται στα πράγματα. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω εντύπωμα: Ο Μαρτίνωφ, λόγου χάρη, ο παλιός οικονομιστής που ο Λένιν είχε αδιάκοπη πολεμική μαζί του, είχε ενταχθεί στο μηχανισμό της Κομμουνιστικής Διεθνούς και όπως έχει αναφερθεί, όταν κάποτε στα γενέθλια του έκαναν μια γιορτή για να τον τιμήσουν και τον χαρακτήρισαν «παλιό Λενινιστή» αυτός διαμαρτυρήθηκε λέγοντας: *«παλιός Λενινιστής δεν είμαι, παλιός πότης να» [σ. 132, 133].*

Μαζί με όλα αυτά συμπορεύονται ο πολιτικός χαμαιλοντισμός, η αφομοίωση μενσεβίκων ή και πρώην αντικομμουνιστών στην κυρίαρχη ηγετική πτέρυγα, όπως του Βυσίνσκυ -του εισαγγελέα των εκκαθαρίσεων - που ήταν πρώ-

ην μενσεβίκος ή του λογοτέχνη Η. Ερεμπουργκ που ήταν μέχρι το 1930 αντικομμουνιστής [βλ. σ. 132]

Αυτά τα φαινόμενα πολιτικών μεταλλάξεων ο Γκράμισι τα υπάγει σε μια κατηγορία που χρησιμοποιεί και ο Γ. Χοντζέας: *transformismo*, μετάλλαξη.

Όλα αυτά προκαλούν μιάν αλλοίωση του κομματικού μηχανισμού την οποία αποκρύπτει η χρονοσωφική κριτική της προσωπολατρίας που τα φορτώνει όλα στο άτομο του Στάλιν (Μόνος του τα έκανε;) Αντί της ατομοκεντρικής αυτής συγκαλύψεως προτείνεται μια λειτουργική όντως συνάρτηση του «κύρους» ανάλογα με τη θέση στην ιεραρχία. Όσο ψηλότερα είσαι τόσο περισσότερα υποτίθεται ότι ξέρεις. Η «γνώση» επιτελεί λειτουργία διακρίσεως και προνομίου στη κοινωνική πυραμίδα. Επάνω, η παντογνωσία, κάτω - δεν ξέρεις και να μη μιλάς. (Αν ανέβεις - θα μάθεις). Έτσι προκύπτει μια δεύτερη αναγκαία συνάρτηση που έγινε στη συνέχεια νόμος: η εκκαθάριση στελεχών συνεπάγεται οπωσδήποτε καταστροφή του προηγούμενου κύρους.

Αυτά και άλλα φαινόμενα που περιγράφονται αφορούν τις «κρατικιστικές καταβολές» της περιόδου 1930-1940. Η φυσιογνωμία του κρατισμού (κρατικιστικής στρέβλωσης) διαμορφώνεται και στο οικονομικό και το πολιτικό πεδίο. Με τις δικές μας έννοιες θα μιλούσαμε για οικονομισμό («παραγωγή για την παραγωγή», «παραγωγή για ποσοτική συσσώρευση») και γραφειοκρατισμό.

Η εξωτερική πολιτική του κρατισμού εκφράζεται με τον «οικουμενι-

σμό». Τι ακριβώς σημαίνει ο «οικουμενισμός» συγκεκριμένα; Σημαίνει τη συνενόηση ή τουλάχιστον την απόπειρα συνενόησης με τον ιμπεριαλισμό.

Ο Χοντζέας τοποθετεί αυτή την παρέκκλιση προς τον οικουμενισμό μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο. (Τεχεράνη, Γιάλα, Πότονταμ). Ίσως έχει δίκιο από την άποψη της στρατηγικής, διότι «τακτικά» το παιχνίδι των συμμαχιών με τους ιμπεριαλιστές αρχίζει προπολεμικά, μέσα σ' αυτή τη σκοτεινή δεκαετία (γερμανοσοβιετικό σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότωφ).

Η τελική εκτίμηση αυτής της περιόδου είναι εμπνευσμένη από μια διαλεκτική ρήση του γάλλου επαναστάτη Σαίν Ζύστ που χρησιμοποίησε και ο Μάρξ. Έχει να κάνει με το σημείο σύνδεσης ή ρήξης ανάμεσα στο πεπερασμένο και το «απέραντο». Ο Στάλιν την απεραντοσύνη των στόχων του κομμουνισμού θέλησε να τη φέρει στα «μέτρα της στιγμής» [σ. 121].

Με άλλα λόγια, η ιστορική δυνατότητα αρχίζει να πραγματώνεται, η «ουτοπία» να εντοπίζεται και η πραγματώση αυτή γίνεται με συγκράτηση των ορίων της (και όχι με άνοιγμα, προς την υπέρβαση ακριβώς των συγκεκριμένων πραγματώσεων).

Υπάρχει κατά τη γνώμη μου μια πολύ ωραία ανασκευή του εγγελιανού ιδεαλιστικού ορίου: του ορίου, ως φραγμού που εμποδίζει το πράγμα να γίνει αυτό που-θα-όφειλε-να-είναι. Ο φραγμός γίνεται το υλικό εμπόδιο (οικονομικό και κοινωνικό) και η αδιάκοπη επανάσταση η μέθοδος άρσης οικονομικών και πολιτικών εμποδίων.

2. *Ενιαίο μέτωπο- Λαϊκό μέτωπο*

Μετά την ενσωμάτωση της σοσιαλδημοκρατίας στον υπεριαλισμό, ο κομμουνισμός αναδείχθηκε σαν την μοναδική διεθνιστική δύναμη, μια δύναμη που θέλει να σταματήσει τον αλληλοσπαραγμό των εργατών για συμφέροντα που δεν ήταν δικιά τους.

Ακολουθεί η σειρά των διασπάσεων στα σοσιαλιστικά κόμματα της Ευρώπης και η δημιουργία των Κομμουνιστικών Κομμάτων. Όμως η επερχόμενη αντεπανάσταση, η άνοδος του φασισμού και του ναζισμού απαιτούσε την πολιτική της ενότητας ανάμεσα στα δύο που είχαν προηγουμένα διασπαστεί. Απ' όπου και η διπλή κατεύθυνση του Λένιν: αυτονομίας των κομμουνιστών και ενιαίου μετώπου έπειτα με τους σοσιαλιστές. Αυτονομία, πολιτική και οργανωτική των κομμουνιστικών δυνάμεων για να ξεφύγουν από την επιρροή των σοσιαλιστών και έπειτα ενιαίο μέτωπο μαζί τους για να κερδίσουν την πλειοψηφία των σοσιαλιστών εργατών σε επαναστατικές θέσεις.

Αλλά κατά το 1929-30 αρχίζουν προβλήματα σ' αυτόν τον τομέα με την «επιθετική» φάση της Κομμουνιστικής Διεθνούς και το δόγμα του σοσιαλφασισμού.

Ακριβώς επειδή δεν εφαρμόστηκε η πολιτική του Ενιαίου Μετώπου επιρρίπτονται ευθύνες στην Κομμουνιστική Διεθνή για την άνοδο του Χίτλερ.

Αλλά ο Γ. Χοντζέας το ζήτημα της ευθύνης, του υποκειμενικού δηλαδή παράγοντα το βλέπει μέσα στο πλαίσιο της συγκυρίας:

Οι σοσιαλιστές κατ' αρχήν δεν ήθελαν μέτωπο με τους κομμουνιστές και

συμμετείχαν ενεργητικά σαν κύρια δύναμη... στη δημιουργία «υγιεινομικής ζώνης γύρω από τους κομμουνιστές» [σ. 160]

Δεύτερον: Και αν υπογραφόταν ένα χαρτί ανάμεσα σε κομμουνιστές και σοσιαλιστές που να έλεγε «δίνουμε τα χέρια», σε ποια βάση θα έδιναν τα χέρια και τι υλική δύναμη θα όρθωναν μπροστά στα δύο εκατομμύρια SA και σ' ολόκληρο τον κρατικό μηχανισμό που βρισκόταν πίσω τους; [σ. 160]

Με την άνοδο του ναζισμού, η Κομμουνιστική Διεθνή και οι Σοσιαλιστές αλλάζουν προσανατολισμό. Η πρώτη εγκαταλείπει το δόγμα του σοσιαλισμού και την επιθετική πολιτική της «τάξης ενάντια σε τάξη». Τα δε σοσιαλιστικά κόμματα της Ευρώπης βρέθηκαν όλα εκτός εξουσίας και οι ηγεσίες, που έπρεπε να δώσουν εξηγήσεις για την προηγούμενη περίοδο, πιέζονται από τη βάση τους για ενότητα.

Οι εξελίξεις συγκλίνουν προς τη δημιουργία του Λαϊκού Μετώπου. Όπως λέγει ο Χοντζέας: «*Το ενιαίο μέτωπο της περιόδου αυτής μετατρέπεται σε λαϊκό αντιφασιστικό αλλά και αργότερα σε εθνικό μέτωπο [σ. 179]. Έτσι περνάμε από το ένα άκρο στο άλλο. Η αντιφασιστική ενότητα των εργατών αποσυνδέεται από την ανεξάρτητη, ανταγωνιστική προς τους αστούς εργατική πολιτική.*

Ο συγγραφέας παρακολουθεί προσεκτικά τα γεγονότα της Ισπανίας που γίνεται τώρα το κομβικό σημείο των εξελίξεων στην Ευρώπη και δε χαρίζεται διόλου στην υπόθεση της «δημοκρατικής ενότητας». Σημειώνει την υποτονική αντίδραση του Λαϊκού Μετώπου της Ισπανίας στο προνουντιοαμέντο

του Φράνκο [σ. 186]. Επίσης τη γνωστή διατύπωση της «μη-επέμβασης» του σοσιαλιστή Λεόν Μπλούμ, πρωθυπουργού της κυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου στη Γαλλία, ενώ την ίδια στιγμή η επέμβαση των Χίτλερ-Μουσολίνι στην Ισπανία βρισκόταν σε πλήρη ανάπτυξη [βλ. σ. 187].

Σχετικά με την Ισπανία, η κομμουνιστική Διεθνής και η κομματική ηγεσία της Ρωσίας υπεστήριζαν την ολοκλήρωση του αστικοδημοκρατικού μετασχηματισμού και την ευρύτερη δυνατή αντιφασιστική ενότητα. Αυτό σήμαινε όμως το πάγωμα της επαναστατικής διαδικασίας που ήταν σε εξέλιξη: κολλεκτιβοποίηση της γης, απαλλοτρίωση της ιδιοκτησίας. Ενώ όμως αποδέχεται ότι αληθώς ανακόπτεται η επαναστατική πορεία (η απόκρουση της φρανκικής επίθεσης με κατεύθυνση το σοσιαλισμό) και αναφέρει μια πρώτη κριτική που διετύπωσε το ΚΚ Ισπανίας (μ-λ) εναντίον της σταλινικής Διεθνούς και της πολιτικής «συλλογικής ασφαλείας», ο Χοντζέας προτάσσει δύο δικαιολογίες γι αυτή τη γραμμή:

α) *Αν το ΚΚ Ισπανίας ήταν ένα ισχυρότερο κόμμα, δηλαδή ένα κόμμα με μεγάλη πανεθνική δύναμη και επιρροή, ένα «εργατο-αγροτικό κόμμα» με μια δύναμη στο χωριό από τη μισή που είχαν οι αναρχικοί ασφαλώς τα δεδομένα θα ήταν διαφορετικά [σ. 190, 191].*

β) *Η ρεπουμπλικάνικη πτέρυγα της αστικής τάξης χάριν της οποίας απορρίπτεται ο σοσιαλιστικός χαρακτήρας της ισπανικής επανάστασης «δεν ήταν κάτι τεχνητό, όπως σε κάποια μεταγενέστερη χρονιά συνέβη πολλές φορές. Έπαιξε ρόλο στην ιστορία της νεώτερης*

*Ισπανίας και φυσικά είχε τους δικούς της στόχους, τις δικές της εξαρτήσεις και αυταπάτες και τα δικά της όρια... Εδώ υπήρχε μια γραμμή με συνοχή. Αρεστή ή όχι για το προλεταριάτο και τη φτωχή αγροτιά, αυτό είναι ένα ζήτημα πραγματικό, αλλά μια γραμμή με συνοχή» [σ. 192-193]. Αυτά και άλλα στοιχεία προσδίδουν κατά το συγγραφέα συνεκτικότητα στη γραμμή της Κ.Δ., ενώ κατά τη γνώμη του οι εναλλακτικές προτάσεις, όπως εκείνες του Τρότσκι, είναι ασυνεπείς και αναντίστοιχες με τα καθήκοντα της περιόδου. Παρ' όλ' αυτά δεν εθελουφλεί αλλά καταγγέλει την έκπτωση του Λαϊκού Μετώπου σ' έναν τακτικισμό, σ' ένα πολιτικαντισμό: Το «κάνε πολιτική» (*fare politica*). Ήταν με διπλή έννοια αυτό. «Θα τη σκάσουμε στους αστούς» γι' αυτό μην ανησυχείτε εσείς οι κομμουνιστές που φοβόσαστε πως θα ξεχάσουμε την ταξική πάλη. Και από το άλλο μέρος καθιέρωση «κόλπων» [σ. 225].*

Όπως και νάχει, από τη φύση του το Λαϊκό Μέτωπο οδηγεί σε εθνικομεταπική προσέγγιση, στο σημείο δηλαδή που ο συμβιβασμός δε σταματά παρά μόνον με την τέλεια υποταγή στην αστική τάξη. Ο Λιτβίνωφ, επίτροπος εξωτερικών της ΕΣΣΔ, δηλώνει στις 27 Ιούνη πως «η Ισπανία πρέπει να μείνει στους Ισπανούς» και στην «Πράβντα» ο Ερεμπουργκ την επόμενη έγραφε για «συμφιλίωση με τους φαλαγγίτες» που ονόμαζε και «Ισπανούς πατριώτες». Ο Μάσκι στις 27 Ιούνη έδωσε τη συγκατάθεσή του για το σχέδιο αποχώρησης των εθελοντών που είχε καταρτίσει η επιτροπή μη επέμβασης [σ. 218].

3. Το γερμανο-σοβιετικό σύμφωνο

Ο πόλεμος στην Ισπανία ήταν το προοίμιο του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Για να αποφύγει τη σύγκρουση όσο γίνεται περισσότερο, η ρώσικη ηγεσία συνήψε το γερμανοσοβιετικό σύμφωνο (σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότωφ).

Παρότι δικαιολογείται στο βιβλίο το Σύμφωνο, δεν αποκρύπτεται ούτε η ουσία την οποία συμπυκνώνει, ούτε και η σύγχυση την οποία προκάλεσε ανάμεσα στις γραμμές των κομμουνιστών. Η τακτική αυτή κίνηση, εκτός από την μετάθεση της αναμετρήσεως και την «επέκταση» της ΕΣΣΔ στη Φινλανδία και τις Βαλτικές Χώρες, προετοιμάζει το σχίσμα Χίτλερ-Δυτικών δημοκρατιών και κατά συνέπεια ανοίγει το δρόμο για την αντιφασιστική συμμαχία του Στάλιν με αυτές τις δημοκρατίες.

Όσο κι αν φαίνεται «απαράδεκτο» από πολλούς, το γερμανοσοβιετικό σύμφωνο επιτάχυνε το σχίσμα που εκδηλώθηκε στη συνέχεια ανάμεσα σε ορισμένες «παλιές κ.λπ δημοκρατίες» και στο φασισμό. Και το επιτάχυνε από δύο απόψεις: και γιατί είδαν να χρεωκοπεί μια εικοσάχρονη πολιτική ανάδειξης ενός «νταή» για να οβήσει τον μπλοσεβικισμό και γιατί κατά συνέπεια ελαχιστοποιήθηκαν οι δυνατότητες για να «χειραγωγήσουν» ή να περιορίσουν τις φιλοδοξίες αυτού του «νταή» [σ. 224].

Όσον αφορά την κριτική, αυτή εστιάζεται στον κρατισμό της ΕΣΣΔ και στις κρατιστικές παρεκκλίσεις του ΚΚΣΕ [βλ. σ. 230, 231]. Άλλο είναι μια κρατική συμφωνία και άλλο η εναρμόνιση του κομμουνιστικού κινήματος με αυτήν.

Επίσης κρατικισμός «έγκειται από-

μα στο ότι υπήρχε μια κάποια Κ.Δ. που δεν έπρεπε να αγνοηθεί», που δεν έπρεπε με άλλα λόγια να γίνει παράρτημα του υπουργείου Εξωτερικών της ΕΣΣΔ.

Και ο Χοντζέας παρακολουθεί επίσης από πολύ κοντά τη διαλεκτική των παρεκκλίσεων, τους συμβιβασμούς και το παραμέρισμα των αρχών όταν δεν εξυπηρετούσαν τις περιστάσεις.

Πρώτα όμως οι δικαιολογίες: Αν τα Κομμουνιστικά κόμματα απέρριπταν τη γραμμή του Συμφώνου θα τινάζοταν στον αέρα αυτό που επεδίωκε να κερδίσει η ΕΣΣΔ και το ΚΚΣΕ. Άρα ανάγκη ομοιομορφίας. Δεύτερον: οι εξαιρετικές περιστάσεις. Τρίτον: ο χαρακτήρας της προσωρινότητας που δικαιολογεί και δικαιολογείται από τα ανωτέρω. Και τώρα οι αντιρρήσεις: α) Η συμπύκνωση σε καμμία περίπτωση δεν μπορεί να σημαίνει: «Ναι σε όλα και σε κάθε στιγμή». β) Υπάρχουν δυνάμεις που θέλουν να χρησιμοποιήσουν τη δύσκολη στιγμή για να παγιώσουν την ομοιομορφία ή όποιο άλλο συμφέρον τους υπηρετείται από την κατάσταση της «έκτακτης» ανάγκης. γ) Κατά συνέπεια, «ουδέν μονιμώτερον του προσωρινού», φοβερή «αμέλεια» να εξαλειφθούν οι κρατιστικές εκδηλώσεις σαν κάτι «προσωρινό» και αναγκαίο και να αντικατασταθούν με άλλες πρακτικές.

4. Διασκέψεις Κορυφής

Ήδη προς το τέλος του πολέμου γίνεται η διάσκεψη κορυφής των Τριών Μεγάλων (Τεχεράνη, 1943) και ακολουθούν αργότερα η Γιάλτα και το Πόσνανι. Η αναγκαιότητα αυτών των συναντήσεων συνοψίζεται από τον συγ-

γραφέα σε δύο κυρίως σημεία: α) Η ρωσική ηγεσία ήθελε να διασφαλίσει ότι δεν θα επιχειρηθεί χωριστή ειρήνη των δυτικών με τους ηττηθέντες γερμανούς [βλ. σ. 252]. β) Οι διασκέψεις εκείνο το καιρό, καθώς υποστηρίζει, έπαιζαν ένα ρόλο εμπύχωσης των μαζών. Εν τούτοις παρά την προταχθείσα δικαιολόγηση στηλιτεύει αυτό που αποκαλεί «ξεχειλώματα»: Ξεχειλώμα λέγεται για κάτι που «διανοίγεται κακοσχημώς κατά τα άκρα του». Αν διαβάζω σωστά πρόκειται για άτυπες παρεκκλίσεις, για παρεκκλίσεις δηλαδή που δεν μπορούν να τεκμηριωθούν πλήρως ή να κωδικοποιηθούν οριστικά, πάντως είναι κρατιστικές ή γραφειοκρατικές παρεκκλίσεις δεξιού περιεχομένου.

Ο Χοντζέας τεκμηριώνει ιστορικά αυτά τα «ξεχειλώματα» για την περίπτωση της Ελλάδας, της Ιταλίας και της Γαλλίας και σημειώνει τον τρόπο που εκφράζονται (συγκαλύπτονται αλλά και αποκαλύπτονται): είναι το «διφορούμενο». Έτσι στο δικό μας Δεκέμβρη παρατηρείται αίφνης «ουδετερότητα» του σταθμού της Μόσχας (Ενώ ο σταθμός της Μόσχας πριν τη κρίση ήταν αδιάκοπα αναλυτικός, κάπου σταμάτησε). Στα πρακτικά της συνάντησης Στάλιν- Ντε Γκώλ στη Μόσχα πριν το Δεκέμβρη αναφέρεται μια ερώτηση και μια απάντηση: «τι γίνεται στην Ελλάδα» (Ντε Γκώλ) - Ρωτήστε τους Άγγλους (Στάλιν)[σ.253, 254].

5.Η διόρθωση που δεν έγινε

Το σύνολο της κριτικής για την εικοσαετία '30-'50 αφορά τις εσωτερικές και εξωτερικές εκδηλώσεις του κρατι-

σμού. Στο εσωτερικό έχουμε τη παραγωγή για την ποσοτική συσσώρευση και το γραφειοκρατισμό και στην εξωτερική πολιτική τον οικουμενισμό των διασκέψεων και της υψηλής διαιτησίας (στην ανατολική ζώνη και στο κομμουνιστικό κίνημα). Αυτή η κριτική πρέπει να συνδεθεί προσεκτικά με τις ιστορικές εκτιμήσεις για το πρώτο μισό της δεκαετίας του '50. Η σχέση που εγκαθιδρύεται είναι συνοπτικά η ακόλουθη: Έπρεπε να γίνει μια διόρθωση (για όσα έγιναν πριν το '50) που δεν έγινε μετά το '50. Το σημείο είναι κρίσιμο, διότι σ' αυτή τη χρονολογία τοποθετείται από το συγγραφέα το μεταίχμιο ανάμεσα στη δεύτερη και την τρίτη εποχή ανάπτυξης του κεφαλαίου.

Πρώτη περίοδος είναι ακριβώς εκείνη η οποία περιγράφεται από το Μαρξ στο θεμελιακό του έργο. Η δεύτερη εγκαινιάζεται από την πρακτική αμφισβήτηση της κεφαλαιοκρατικής σχέσης (Ιούνης 1848, Κομμούνια, Σικάγο, Β' Διεθνής, Οκτώβρης κ.τ.λ.) Η τρίτη που σταθεροποιείται μεταπολεμικά, από το 1950 κι έπειτα είναι μια ανάπτυξη του κεφαλαίου σε παγκόσμια κλίμακα (παγκοσμιοποίηση-σφαιρικοποίηση).

Καθήκον βεβαίως σημερινό είναι η ανίχνευση των μηχανισμών αυτής της παγκοσμιοποίησης που ολοκληρώνεται μετά την κατάρρευση του υπαρκτικού. Επειδή όμως, είναι η ήττα του κομμουνιστικού κινήματος που άνοιξε το δρόμο για αυτή τη διαδικασία, η αυτοκριτική τοποθέτηση είναι απαραίτητη και αναγκαία.

Αυτό που μας έφερε σ' αυτή τη νέα παγκόσμια πραγματικότητα, αυτό που τώρα κρυσταλλώνεται σαν νέα-τάξη

βασιζεται στην αποτυχία του κινήματος, πιο συγκεκριμένα στην αναντιστοιχία της πολιτικής με τα αντικειμενικά καθήκοντα.

Αυτή η πολιτική καθορίστηκε από αυτήν την ίδια ηγεσία που βρίσκεται «καβάλα» στο κρίσιμο μεταίχμιο και πριν και μετά το '50. Όπως ο Στάλιν, στο έργο του *Οικονομικά Προβλήματα του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ* κάνει μια ανασκόπηση της ιστορικής «σειράς» και ορισμένες διορθωτικές προτάσεις.

Και το οικονομικό και το πολιτικό σκέλος αφορούν τη σχέση του μερικού με το συνολικό και κατ' ακολουθίαν του εθνικού με το διεθνές. Για το μεν πρώτο ορθά σημειώνεται ότι ο περιορισμός του νόμου της αξίας δεν είναι μόνον ζήτημα οικονομικών χειρισμών αλλά προωθείται από το σύνολο των πολιτικών και αρχών δράσης σε όλους τους τομείς. Αντίθετα λοιπόν από το φραστικά ζητούμενο, διογκώνονται οι μηχανισμοί και αποσπώνται από τους απλούς εργαζόμενους και τα πραγματικά προβλήματα [βλ. σ. 272].

Δεύτερον, αντί διόρθωσης στην εξωτερική πολιτική, έχουμε μια ιδιότυπη επανάληψη αλλά σε μεγαλύτερη κλίμακα και με σοβαρότερες επιπτώσεις αυτού που υπήρξε στην δεκαετία του '30. Αντί συντροφικής συζήτησης, χρησιμοποιείται η μέθοδος της υψηλής διαιτησίας. Μοιραία η αντίθεση προς την ρωσική γραμμή όπου μπορεί να εκφραστεί παίρνει τη μορφή αντιπαράθεσης κρατικισμών. Ο κρατικισμός του Τίτο εναντίον του ρωσικού κρατικισμού [βλ.σ. 274, 275].

Όσον αφορά το νέο κύμα εκκαθαρίσεων στις ηγεσίες των ανατολικών χωρών, ο Χοντζέας σημειώνει ένα «ξε-

χειλωμα» της επαγρύπνησης: «Δεν έχει γραφτεί από τόσους και τόσους γιατί και πως αποπροσανατολίζονται συχνά ο στόχος: η αναζήτηση "κέντρων" υπονομευτικής δραστηριότητας και στρέφονταν σε στόχους που δεν είναι καν στόχοι».

Τέλος, υπάρχει το ζήτημα της ιδεολογικής διόρθωσης. Κατά την άποψη του συγγραφέα η προηγούμενη περίοδος της πλατιάς, πατριωτικής αντιφασιστικής συμμαχίας επέτρεψε μια χαλάρωση στον ιδεολογικό και πολιτιστικό τομέα. Επίσης, στο ίδιο διάστημα, εξελίσσεται η ιδεολογική επίθεση που ήταν προπομπός μαζί και συνοδός του Σχεδίου Μάρσαλ.

Οι ιδεολογικές αυτές εκστρατείες έμειναν στην ιστορία ως «ζντανωφισμός» (για τις επεμβάσεις την φιλοσοφία, την τέχνη και τον πολιτισμό) και λυσοσενκισμός (από το όνομα του γεωπόνου Λυσοσένκο, για τις επεμβάσεις στις φυσικές επιστήμες).

Για την υπεράσπιση του όλου εγχειρήματος προβάλλεται η εξής αναγκαιότητα: *Η παρέμβαση του κόμματος στον επιστημονικό τομέα, η συγκεκριμένη παρέμβαση είχε ένα διπλό στόχο: ιδεολογικό και πραχτικό. Ο πρώτος ήταν η επιδίωξη της ανάδειξης του διαλεκτικού υλισμού σε θέση ισχύος σ' έναν τομέα όπου τότε «παίζονταν πολλά». Άρα η ενθάρρυνση των επιστημόνων που ιδεολογικά θα αναδείχνονταν οι πιο συνεπείς, πραχτικά απόβλεπε στο σπάσιμο ακαδημαϊκών αυθεντιών, που είχαν όμως αναδειχτεί από το ίδιο το καθεστώς στη δεκαετία του 30, και η επιτάχυνση ενός επιστημονικού πειραματισμού σε τομείς όπως η γεωργία [σ. 291].*

Αλλά στην ουσία η μέθοδος της κρι-

τικής και αυτοκριτικής ως κινητήρια δύναμη της σοσιαλιστικής κοινωνίας ελέγχεται ως ανεπιληκρινής διότι: *Μια «ιδεολογική εκστρατεία» που θέλει να ιδεολογικοποιήσει τομείς όπως η επιστήμη, η τέχνη κ.λ.π., να τους προσδώσει ακόμα ταξικότερο ή απλά ταξικό περιεχόμενο, αρνείται αυτή η ίδια την αφετηρία, την εκκίνησή της, όταν θεωρεί ανύπαρκτη την ταξική πάλη για την ΕΣΣΔ, δηλαδή για το χώρο όπου αναπτύσσεται αυτή η εκστρατεία, και φυσικά θεωρεί την υπόθεση της ταξικότητας ή μη του εποικοδομήματος τελειωμένη ενώ ταυτόχρονα χτυπάει συναγερομό [σ. 293].* Κι έπειτα το ιδεολογικό αμάλγαμα, το τσουβάλιασμα όλων των «ενοχλητικών» στην κατηγορία του φορμαλισμού, ήταν προφανώς επιζήμιμο έως καταστροφικό. *Τα «και έτσι κι αλλιώς» κινδύνευαν να μπλοκάρουν κάθε δημιουργία και να επιτρέψουν την άθηση του είδους του γλυπία που είναι κατά κανόνα διπρόσωπος, που κοπροσκυλάει κόβοντας βόλτα για να «μαζέψει υλικό» για να γράψει ένα κατασκευάσμα κάθε τόσο -όχι πολύ συχνά- για να δικαιολογεί τη συνέχιση των όχι ευκαταφρόνητων κινήτρων του [σ. 293].*

Στους τρεις αυτούς τομείς, οικονομικό πολιτικό και ιδεολογικό εντοπίζονται οι διορθώσεις που έπρεπε να γίνουν και δεν έγιναν. Κατ' αρχήν η «καθυστέρηση» σε καμία περίπτωση δεν ήταν απλό «τεχνικό» πρόβλημα των οργάνων σχεδιασμού και διεύθυνσης. Δεύτερον η επαναστατικοποίηση της πολιτικής απαιτούσε την προώθηση του κόμματος στη διεθνή διάσταση του κινήματος, πράγμα που δε συμβιβάζεται με τον κρατικισμό και τον ηγεμονισμό. Τρίτον δεν μπορούσε να γίνει πραγμα-

τική πολιτιστική κριτική σ' ένα «επιφανειακό», μη υλιστικό υπόβαθρο.

Πάντως όλες οι συνθήκες για να γίνει η «διόρθωση» ήταν κατά το συγγραφέα ευνοϊκές. Η ανοικοδόμηση μετά τις καταστροφές του πολέμου επέτρεπε την αποσύνδεση της παραγωγής από την ποσοτική (εκτατική) αύξηση και τις ρυθμίσεις της αγοράς. Η διεύρυνση της ανατολικής ζώνης και η νίκη του Μάο στη Κίνα έδιναν μια νέα αντικειμενική βάση στο διεθνισμό. Τέλος η γενίκευση της εσωτερικής και διεθνούς πείρας θα μπορούσε να δώσει σωστές αρχές για την κριτική του εποικοδομήματος. Έτσι η κατηγορία της «καθυστέρησης» (καθώς μάλιστα ο συγγραφέας επιμένει στις χαμένες δυνατότητες) αποκτά ένα δραματικό περιεχόμενο. Σ' αυτήν την καθυστέρηση, την αναντιστοιχία προβλημάτων και αντιμετώπισεων τοποθετεί το «βασικό κρίκο» ανάμεσα στη σταλινική και την χρουτσαφική περίοδο, ανάμεσα σ' αυτό που θεωρεί «εργατοαγροτικό κράτος με γραφειοκρατικές παραμορφώσεις» και στην «αντεπανástιση».

6. Η Πολιτιστική Επανάσταση

Επίσης με «καθυστέρηση» αντιδρά το ΚΚ Κίνας σ' αυτό που ονομάστηκε ρεβιζιονισμός της χρουτσαφικής ηγεσίας. Ενδεικτικά, στη διάσκεψη του 1957, το ΚΚ Κίνας επέμεινε να μπει στη διακήρυξη ο ρόλος του ΚΚΣΕ ως επικεφαλής του κομμουνιστικού κινήματος.

Η εκτίμηση του Χοντζέα είναι ότι το ΚΚ Κίνας θα μπορούσε ν' αλλάξει τη φορά των πραγμάτων, «σύμφωνα με τον ανατολικό άνεμο», εάν αντί να νο-

μμοποιήσει τον νέο συνασπισμό εξουσίας όπως έκανε στην αρχή, στρεφόμενος ανοικτά εναντίον του, διεκδικώντας μάλιστα την ηγεσία του κινήματος. Έπρεπε δηλαδή να αναλάβει την ευθύνη για εκείνο που έπρεπε, για κείνο που χρειαζόταν: τη διόρθωση, την αλλαγή της πορείας και τότε θα μπορούσε να γίνει λόγος για «αποσταλινοποίηση» πραγματική με την έννοια της υπέρβασης των λαθών και στρεβλώσεων της προηγούμενης περιόδου [σ. 312].

Τελικώς το 1963, δέκα χρόνια μετά το θάνατο του Στάλιν αρχίζει ανοικτή πολεμική μεταξύ δύο κομμάτων. Τα κείμενα των Κινέζων, παρά τη λογοκρισία που έπεσε σε όλα τα ΚΚ, είχαν απήχηση στην παλιά γενιά των κομμουνιστών και στους πολύ νέους. Το ενδιαμέσο στρώμα είχε ήδη διαπαιδαγωγηθεί στους κώδικες και τα ήθη της «ειρηνικής συνύπαρξης» με τον ιμπεριαλισμό και δεν επηρεάστηκε διόλου [βλ. σ. 322].

Ήταν επόμενο η διάσταση αυτή «μαρξισμού-λενινισμού και ρεβιζιονισμού» (ή όπως έλεγαν οι Ρώσοι, οπαδών/εχθρών της ειρηνικής συνύπαρξης, να αντανακλαστεί και στο εσωτερικό της Κίνας, όταν μάλιστα ορισμένοι ηγέτες όπως ο Πεγκ Τεγκ Χουαί αντίτασσονταν στην γραμμή αυτονομίας και ανεξαρτησίας του ΚΚΚ σε σχέση με το ΚΚΣΕ.

Ετσι εξαπολύθηκε το 1965 η Πολιτιστική Επανάσταση. Από το '70 και μετά αρχίζει η καθοδική πορεία (ρήξη με το Λιν Πιάο), περνά στη φάση «διόρθωσης» με το 10ο Συνέδριο του Κ.Κ. Κίνας για να παγώσει έπειτα και να αποκηρυχθεί τελικά στην απόφαση Κ.Ε. του 11ου Συνεδρίου (1981).

Σ' αυτήν την περίπτωση το θετικό και το αρνητικό μέρος διαπλέκονται τόσο στενά, που είναι αδύνατον πράγματι να δεις το ένα ξέχωρα από το άλλο: Η τάση εμπλουτισμού του κομμουνισμού με νέο περιεχόμενο έτσι «συνέπεσε» και «συμπορεύτηκε» με την τάση αναγωγής της κομμουνιστικής θεωρίας σε μερικά τοιτάτα που απαγγέρονται, διαβάζονται, τραγουδιούνται, χορεύονται επαναληπτικά για να γίνουν «χτήμα» και τρόπος ζωής.

Η εξέγερση ενάντια στις παλιές και νέες αυθεντίες «συμβάδιζε», συνυπήρχε με την τυποποίηση τελετουργικών. Η κριτική των ηθών, συνθημών, του τρόπου ζωής της νέας αστικής τάξης συμπορευόταν για ένα διάστημα με έναν εθνικισμό που ήταν μεταμφιεσμένος σε διεθνισμό κ.λπ, κ.λπ.

Η καταγγελία και η πάλη της υπεροψίας της μεγάλης δύναμης, η κριτική του καπιταλιστικού δρόμου που είχαν πάρει πολλοί κομμουνιστές υπεύθυνοι, «συνέπιπτε» με βολές εναντίον των πάντων και με πραχτικές καταπίεσης μαζών που δεν είχαν χειραφετηθεί ή θεωρήθηκαν πως δεν είχαν χειραφετηθεί από τις επιδράσεις που ασκούσε αυτό το στρώμα των υπεύθυνων.

Η αυτοκριτική και η κριτική αποτίμηση του κομμουνιστικού κινήματος «συνέπιπτε» με μια «εθνική υπερτίμηση» της συνεισφοράς και μ' ένα μηδενισμό της γενικής συνεισφοράς των άλλων. Ετσι, το «διεθνές» και το «εθνικό» συγκρούονταν και συνέβανε να «συμπιπτούν» και να «συνταυτίζονται» για να διαχωριστούν και να αντιπαρατεθούν και πάλι.

Ετσι, η ευρύτητα των στόχων, του περιεχομένου, η καινοτομία των μεθόδων

δων, συμβάδιζαν με στένεμα των προοπτικών, με αποξήραση του περιεχομένου και με τυποποίηση των μεθόδων.

Η αριστερά εναλλασσόταν σε ρόλους με τη δεξιά, και το «κέντρο» αναγκαστικά έκρινε τα σημεία καμπής την πορεία των πραγμάτων [σ. 329].

Κατά κάποιο τρόπο η θεωρία των δύο ταξικών γραμμών (της επανάστασης και της παλινόρθωσης) μέσα στην κοινωνία και μέσα στο Κόμμα αποτελούν διόρθωση της σταλινικής-ζιτανωφικής σύλληψης, που υπελάμβαναν ως λελυμένο το ζήτημα της πάλης των τάξεων. Η πάλη των δύο γραμμών «θα αποτελεί τον όρο ύπαρξης. Εάν σταματήσει το κόμμα δεν θα έχει λόγο ύπαρξης». Εφόσον μάλιστα το ζήτημα του Κόμματος είναι αλληλένδετο με το ζήτημα της εξουσίας: Φαίνεται ευκολότερο να πάρεις την εξουσία παρά να την «κρατήσεις». Διότι η εξουσία τείνει να αυτοαναπαραχθεί, να διατηρηθεί, ν' απομακρύνει όσο γίνεται πιο πέρα τον υποτιθέμενο «αυτομαρασμό» της.

Οι αντιφατικές αυτές πλευρές κάνουν ευχερέστερες τις ερμηνευτικές διαθλάσεις, ιδιαίτερα σ' αυτό που ονομάστηκε «Ευρωπαϊκή Κίνα», τη μηχανική δηλαδή μεταφορά της Κινέζικης εμπειρίας, σαν εξωτικό είδος, μέσα στην Ευρώπη. Αυτό σημαίνει πρακτικά «υμνολογία υπέρμετρη επιμέρους πλευρών, αγνόηση ή διαστρεφές ουσιαστικών της πλευρών». Μέχρι που οι άλλοι θαυμαστές ξεχάσανε και τις πρώτες μαζί με τις δεύτερες.

Η εξουδετέρωση της διεθνούς απήχησης άρχισε με τη συκοφαντία και τη γελοιοποίηση, αργότερα όμως, όπως σημειώνει ο συγγραφέας, την γελοιοποίηση βασικά την έκαναν εκείνοι που

εμφανίστηκαν ως οι πιο συνεπείς υποστηρικτές της. Αυτήν την ειδωλοποίηση που κάνει θέματα ουσίας γελοία θέματα την ξέρουμε πολύ καλά και δε χρειάζεται να επιμείνουμε.

Πάντως ούτε στο βιβλίο, ούτε στο φυλλάδιο της Α/συνέχειας, το σχετικό με το έργο του Μάο-Τσε-Τούνγκ [Νοέμβρης 1993] (απ' όπου ολόκληρα αποσπάσματα μεταφέρονται αυτούσια στο βιβλίο), ούτε σ' ένα δελτίο παλιότερο [Α/συνέχεια, 7-8, Οκτώβριος '89] σχετικά με τη μετα-μαοϊκή περίοδο δίνονται επαρκείς εξηγήσεις για την ανατροπή των δεδομένων της Πολιτιστικής Επανάστασης με την ομαλοποίηση του Χούα-Κούο-Φένγκ και τη δεξιά στροφή του Ντέγκ.

Τα πιο πειστικά στοιχεία που παρατίθενται έχουν να κάνουν με τη θεωρία του εκκρεμούς (αντίδρασης στις «υπερβολές» του συμβιβασμού -της αριστερής πτέρυγας με το «κέντρο»). Όμως η κριτική απέναντι στις λεγόμενες αντιρεβιζιονιστικές δυνάμεις (ΚΚΚ και Αλβανικό κόμμα) γίνεται οξύτερη από την προηγούμενη απέναντι στη Κ.Δ. και στο ΚΚΣΕ του Στάλιν. Διότι σ' αυτή τη «δεύτερη ευκαιρία» οι συνθήκες ήταν πολύ ευνοϊκές για να γίνει η διόρθωση, η αλλαγή της πορείας. «Αλλά η πρακτική της "μπαγκέτας" που κατάγγελναν σωστά για τους σοβιετικούς αναπαράχτηκε χειρότερα από τους ίδιους. Υπήρξε στον αντιρεβιζιονιστικό τους αγώνα διάσταση λόγων και έργων» [σ. 363]. Και τελικά αποποιήθηκαν, παραμέρισαν, αγνόησαν ακόμα, παρά τις φωτεινές περιόδους το ιστορικό καθήκον της προειδοποίησης, της κινητοποίησης, ..., της αποφασιστικής αντιπαράθεσης σε όλα τα μέτωπα με τον ιμπεριαλισμό

και τον ρεβιζιονισμό» [σ. 364].

Γι' άλλη μια φορά η έγκαιρη αντιμετώπιση χάνει το ραντεβού με την ιστορική δυνατότητα και η «λογική» καθυστέρηση εκφράζεται ιστορικά σα χαμένη ευκαιρία.

Κατ' ουσίαν μ' αυτήν την ιστορική και λογική ρυθμολογία (αναγκαιότητα διόρθωσης - που δεν έγινε) ο συγγραφέας αντιμετωπίζει τους δύο κρίσιμους κόμβους, τις δύο μεταβάσεις (από το Στάλιν στο Χρουτσώφ, από το Μάο στο Ντέγκ).

Αλλά, παρά το ότι οι διαφορές από φάση σε φάση είναι υπαρκτές και συνδέονται με τις αλλαγές στην παγκόσμια οικονομία, το πρόβλημα κατά τη γνώμη μου αρχίζει πολύ νωρίτερα και συνδέεται με τις υλικές συνθήκες εκβιομηχάνισης στις μετεπαναστατικές χώρες. Ο Λένιν είχε μιλήσει για «κρατικό καπιταλισμό», το ίδιο και ο Μάο- Τσε-Τούγκ, τον Ιούλη του '53 (Για «κρατικό καπιταλισμό νέου τύπου», *Διαλεκτά Έργα*, τόμος V).

Πράγματι από τη στιγμή που το μετεπαναστατικό κράτος υποχρεώνεται από τη διεθνή αγορά και μέσα στη διεθνή αγορά να δράσει ως «συλλογικός καπιταλιστής», το κρατικό σχέδιο συσσώρευσης δεν μπορεί να βασιστεί παρά στην εκμεταλλευτική σχέση. Καλύπτοντας αυτή τη σχέση, η σοσιαλιστική φρασεολογία μπορεί να βοηθήσει αφάνταστα τη συσσώρευση. Η διάσταση λόγων και έργων, οι ιδεολογικές εκστρατείες που εξυπηρετούν τον οικονομισμό δεν ήταν λοιπόν κάτι που εγκαινιάζεται το '50 αλλά στο τέλος της δεκαετίας του '20.

Αυτό όμως δε σημαίνει σε καμμία περίπτωση ότι οι παρατηρήσεις και οι

κριτικές του Χοντζέα είναι αμελητέες. Αντίθετα, ο,τιδήποτε έχει να κάνει με τον κρατισμό, τον ηγεμονισμό, τα πολιτικά και τα ιδεολογικά συμπαρομαρτούντα είναι ιδιαίτερα πολύτιμο και χρηστικό για να τεθεί και πάλι το ζήτημα της μεταβατικής κοινωνίας σε νέες βάσεις.

7. Για μας

Θεωρώ πολύ σημαντικό, όλα αυτά καθώς και η συνέχεια τους που εμπεριέχεται στο βιβλίο (Γκορμπατσώφ, Ντεγκ-Χσιάο-Πίνγκ) να διαβαστούν σε σχέση με τα δικά μας, τα ελληνικά πράγματα. Παραπέμπω στο φύλλο 42 της *Α/συνέχειας* (10.10.94) όπου περιέχονται τρία κείμενα του Γ. Χοντζέα για την Ελλάδα. Θα μείνω για λίγο στο τρίτο απ' αυτά για να δούμε πως γίνονται απτές και συγκεκριμένες, πως ενσαρκώνονται δίπλα μας, σε γνωστούς μας, σε μας αυτή η «καθυστέρηση» και η «αδυναμία» έστω και μιας καθυστερημένης απάντησης. Η καθυστέρηση και η αδυναμία καλλιεργούνται σ' ένα καθεστώς προσαρμογής. Από την προσαρμογή και τη συνήθεια πηγάζει η ιδεολογική σύγχυση, η ανικανότητα προσανατολισμού μέσα στην πολιτική και την ιστορία.

Δειγματοληπτικά απ' αυτό το κείμενο, θ' αναφέρουμε ορισμένες στάσεις προσαρμογής και συγχύσεως που εκδηλώθηκαν μετά τη στροφή του 20ου Συνεδρίου του ΚΚΣΕ: Η ιδεολογία έμπαινε εντός παρενθέσεως ενώ η (θυμική) διαφωνία περιοριζόταν στο οργανωτικό. Η ελπίδα εναποτίθεται στις κορυφές που υποτίθεται ότι θα επανέφεραν

τα πράγματα στην κανονική τους τροχιά. Η ανεξάρτητη σκέψη, η τοποθέτηση στα μεγάλα προβλήματα ήταν αδύνατη για στελέχη και μέλη που είχαν συνηθίσει να λειτουργούν και να σκέφτονται μόνον μέσα στο μηχανισμό και για τόν μηχανισμό. Η «πισινή» κρίνεται συχνά αναγκαία από τους πιο επιφυλακτικούς, διότι αν τα βρουν «οι μεγάλοι», αλλοίμονο στους διαμαρτυρούμενους. Η αναμονή το ίδιο, εν όψει μάλιστα μελλοντικής συμμορφώσεως, κτλ., κτλ. [βλ.σ. 74]. Μα, κι αν όλα αυτά και πολλά άλλα ακόμη μπορούν να δικαιολογηθούν από το σοκ των αποκαλύψεων, από το σοκ της στροφής, από την πίστη και τη συνήθεια τότε γιατί «αναπαράγονται» πάλι αργότερα στο μ-λ κίνημα αυτή τη φορά και μάλιστα στην ηγεσία του (ΟΜΛΕ και μετά ΚΚΕ (μ-λ) και Μ-Λ ΚΚΕ) μαζί με άλλα γνωστά, τον παραγοντισμό, τον βενετισμό, τον πραγματισμό, την «σεμνή άγνοια» περί τα θεωρητικά; [σ. 81].

Πράγματι, αν δεν μελετήσουμε συγκεκριμένα τη διαλεκτική προσαρμογής/αντίστασης, σε όλους τους διαμεσολαβητικούς κρίκους, τις μεταβάσεις και τους μαιάνδρους της, προκύπτει κάτι που φαίνεται επάνοδος εφιαλτική του ίδιου (και χειρότερου). Ο φαύλος κύκλος της επανάληψης σταματά μόνον με την αυτοδιόρθωση. Αυτό γίνεται, στο Γιάννη Χοντζέα, σταθερός κανών εξηγήσεως. Εάν η όποια αντικαπιταλιστική συσπείρωση δεν προχωρεί σε αυτοκριτική ελλείψεων, ανεπαρκειών και λαθών για να αρθεί στις απαιτήσεις των περιστάσεων θα έχουμε υποστροφή, ξανακύλισμα. Επανάληψη του παλαιού. Βλαστάρια και αντίγραφα χειρότερα από τα παλιά. Γι' αυτό μας χρειάζε-

ται η ιστορία. Εξαιρετικά. Δυστυχώς, πολλοί απ' αυτούς που θέλουν ν' αντισταθούν στην σημερινή πραγματικότητα διατάζουν να κυττάξουν προς τα πίσω: «ας αφήσουμε την παρελθοντολογία», «μην την ψάχνεις», «έτσι κι αλλιώς τα παλιά κλειδιά δεν κάνουν για το σήμερα». «Είναι ήδη βεβαρημένο το παρελθόν, δεν μας φτάνουν τα παλιά, θέλουμε ν' ανασύρουμε κι άλλα;». Μα όλα αυτά εξυπηρετούν μόνον τους «παίχτες» του πολιτικού παιχνιδιού, αυτούς που δε δίστασαν και δε θα διστασουν να προσθέσουν καινούργια κουκουλώματα στα προηγούμενα. Οι αριστεροί θα πρέπει, όπως ο Γιάννης Χοντζέας, ν' αναλάβουν τις πρακτικές συνέπειες μιας φράσης όπως ... *δεν μπορούν να διαχωριστούν τα μηνύματα των καιρών για το σήμερα και το αύριο από το τι έγινε και πως έγινε χτες και προχτές* [σ. 415].

Διότι μια νέα κομμουνιστική συνείδηση δεν μπορεί παρά να περάσει μέσα από τις δοκιμασίες, τις αποτυχίες, τη συντριβή της περιωρέουσας «δυστυχημένης συνείδησης» [βλ. σ. 422]

Φυσικά και η αυτοκριτική τοποθέτηση αλλά και η πρακτική αντίσταση στο παρόν δεν μπορούν παρά να είναι συλλογικές, να στοχεύουν σε μια συντροφικότητα που σφυρηλατείται μεσ' από δυσκολίες, αντιπαραθέσεις εγωισμούς [βλ. σ. 430].

Ας τελειώσω λέγοντας κάτι για μένα. Προσπάθησα να δημιουργήσω μια καλή σχέση ανάμεσα σε μένα και το έργο του Γιάννη Χοντζέα (χωρίς να ξέρω αν «αντικειμενικά» το κατόρθωσα). Όταν προσπαθείς να μεταβιβάσεις αυτό που είναι ζωντανό από το έργο του νεκρού σε ανθρώπους ζωντανούς, τότε

ο άνθρωπος «ξαναζεί» μέσα στις καλές σχέσεις που αναπτύσσονται, μεταδίνονται, διευρύνονται. Και είναι σχέσεις

βάθους και δημιουργίας, ιστορικότητας και έμπνευσης.

Γιάννης Οικονόμου

Μιχάλης Μοδινός: *Το παιγνίδι της ανάπτυξης*, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1993.

Η οικολογική προβληματική και οι απόψεις του κ. Μ. Μοδινού έχουν καταγραφεί με σαφή και κατηγορηματικό τρόπο στα εκατοντάδες άρθρα του που έχουν κατά την διάρκεια των τελευταίων ετών δημοσιευθεί τόσο στη *Νέα Οικολογία* όσο και σε άλλα έντυπα, καθώς επίσης και στις δεκάδες εισηγήσεις του στα σεμινάρια και συνέδρια που έχει κατά καιρούς συμμετάσχει. Επιστέγασμα αυτής της προβληματικής αποτελεί η έκδοση των πέντε βιβλίων του, το τελευταίο από τα οποία (*Το παιγνίδι της ανάπτυξης*, Εκδόσεις Τροχαλία) κυκλοφόρησε πριν από μερικούς μήνες.

Στόχο του κ. Μοδινού στο πρόσφατο βιβλίο του αποτελεί η προσπάθεια σύνδεσης της γεωγραφίας με την οικολογία, προσπάθεια η οποία ουσιαστικά ισοδυναμεί με την απόδοση της ζωής μέσα στο χρόνο και στο χώρο. Η επίτευξη, εξάλλου, του ίδιου στόχου επιχειρήθηκε από τον συγγραφέα και στο πρώτο του βιβλίο (*Οικογεωγραφία: μύθοι της ανάπτυξης στους Τρόπικούς*, Εκδόσεις Στοχαστής, 1986), τα αποτελέσματα δε αυτής της προσπάθειας υπήρξαν πέρα για πέρα επιτυχημένα. Οπως τονίζει

και ο συγγραφέας στην εισαγωγή του τελευταίου βιβλίου του, ο όρος «οικογεωγραφία» που χρησιμοποιήθηκε ως υπέρτιτλος στο πρώτο του βιβλίο «δεν φιλοδοξούσε να είναι απλώς ένα φιλολογικό πρόθεμα». Η απαίτηση της διάρκειας της προβληματικής υπαγόρευσε και τη νέα αυτή σειρά οικογεωγραφικών κειμένων, μένει δε στον αναγνώστη να κρίνει εάν ήταν σκόπιμη η έκδοσή τους με τη μορφή ενός βιβλίου.

Η οικογεωγραφία αποτελεί, λοιπόν, για άλλη μια φορά το ερέθισμα και το στόχο του κ. Μοδινού, στην προσπάθειά του να καταγράψει με αντικειμενικό και επαρκή τρόπο την αναπτυξιακή διαδικασία και τις επιπτώσεις που αυτή επιφέρει στις τοπικές κοινωνίες και τις εθνότητες. Τα τελευταία χρόνια, εξάλλου, όπως εύστοχα παρατηρεί και ο συγγραφέας, «η σχέση φύσης-πολιτισμού έχει αναδειχθεί ως κυρίαρχο οικουμενικό ζήτημα». Έχει γίνει προφανές, ότι για την κατανόηση των κοσμολογικών αλλαγών που με ολοένα και πιο γοργούς ρυθμούς συντελούνται γύρω μας δεν αρκεί μόνο η ανάλυση της κοινωνίας. Καθώς οι φυσικές επιστήμες φαίνεται ότι έχουν απομονωθεί